

**ANALIZA INSTITUȚIEI RESPONSABILITĂȚII LIMITATE PRIN PRISMA
DIFERITELOR SISTEME DE DREPT***Augustina BOLOCAN-HOLBAN, Mihaela VIDAICU**Universitatea de Stat din Moldova*

Instituția responsabilității limitate a fost introdusă în Codul penal al Republicii Moldova în 2009. Potrivit noilor reglementări, persoana care a săvârșit o infracțiune ca urmare a unei tulburări psihice, constatate prin expertiza medicală efectuată în modul stabilit, din cauza căreia nu-și putea da seama pe deplin de caracterul și legalitatea faptelor sale sau nu le putea dirija pe deplin, este pasibilă de responsabilitate penală redusă. Responsabilitatea limitată este aplicată în calitate de circumstanță atenuantă în multe jurisdicții; totuși, problemele se referă la sarcina probației și la aprecierea probelor în instanță pentru partea apărării în cazul invocării responsabilității limitate. Scopul acestui articol este de a evidenția specificul responsabilității limitate în familiile de drept common law și romano-germanică, precum și de a identifica condițiile necesare pentru a considera această instituție o circumstanță atenuantă.

Cuvinte-cheie: *responsabilitate limitată, răspundere penală, omor intenționat, omor din imprudență, circumstanțe atenuante, pedeapsă, jurați, sarcina probației.*

ANALYSIS OF LIMITED RESPONSIBILITY THROUGH VARIOUS LEGAL SYSTEMS

Limited responsibility was introduced in the Criminal Code of Moldova in 2009. According to the new provisions a person who commits a crime in a condition of mental disorder, confirmed by medical expertise duly performed, due to which he/she could not fully realize the nature and legality of the his/her acts or could not fully control such acts shall be subject to limited criminal liability. Limited responsibility is applied as a mitigating circumstance in different jurisdictions; however, concerns occur with regard to the burden of proof and appreciation of evidence in the court in case of limited responsibility defence. The goal of this article is to establish the specific of limited responsibility in common law and civil law systems, as well as to identify the conditions required for considering this institution as mitigating circumstance.

Keywords: *limited responsibility, criminal liability, murder, manslaughter, mitigating circumstances, punishment, jury, burden of proof.*

În anul 2009, în Partea Generală a Codul penal al Republicii Moldova a fost introdusă instituția responsabilității limitate (reduse). Conform art.23¹, „*persoana care a săvârșit o infracțiune ca urmare a unei tulburări psihice, constatate prin expertiza medicală efectuată în modul stabilit, din cauza căreia nu-și putea da seama pe deplin de caracterul și legalitatea faptelor sale sau nu le putea dirija pe deplin, este pasibilă de responsabilitate penală redusă...*” [1].

Astfel, conform legislației penale a Republicii Moldova, responsabilitatea redusă este prezentă doar dacă se întrunesc cumulativ următoarele condiții:

- 1) prezența unei tulburări psihice;
- 2) constatarea tulburării psihice prin expertiză medicală;
- 3) tulburarea psihică nu-i permite făptuitorului să-și dea seama pe deplin de caracterul și legalitatea faptelor sale sau să le dirijeze pe deplin.

Observăm că responsabilitatea redusă nu exclude răspunderea penală a făptuitorului, dar afectează, într-o măsură limitată, capacitatea acestuia de a înțelege și de a dirija acțiunile sale. Din aceste considerente, scopul responsabilității reduse este de a atenua răspunderea făptuitorului și de a favoriza aplicarea unei pedepse mai blânde. Astfel, conform art.23¹ și art.76 alin.(1) lit.d) CP RM, săvârșirea faptei de către o persoană cu responsabilitate redusă urmează a fi luată în considerare de către instanța de judecată ca circumstanță atenuantă la stabilirea pedepsei sau a măsurii de siguranță [1].

Spre deosebire de responsabilitate, care determină vinovăția făptuitorului, și iresponsabilitate, care exclude răspunderea penală a acestuia, responsabilitatea redusă apare ca o condiție pentru determinarea proporționalității pedepsei cu gradul de vinovăție al persoanei la momentul comiterii faptei.

Cu toate acestea, oportunitatea unei asemenea instituții, în condițiile în care instanța de judecată poate considera drept circumstanță atenuantă și alte circumstanțe neprevăzute de Codul penal, este discutabilă. Formularea unor condiții determinante pentru existența responsabilității reduse asigură respectarea principiului

lui legalității și evită interpretarea defavorabilă a legii penale, ceea ce nu exclude însă apariția unor dificultăți la aplicarea acestor prevederi în practica judiciară.

Teoria dreptului penal, legislațiile diferitelor state și jurisprudența în domeniu abordează diferit statutul și relevanța responsabilității reduse, punând la bază principiile sistemului de drept al fiecărui stat și criteriile de stabilire și individualizare a pedepsei penale. Întrucât uniformizarea legilor penale din diferite state este imposibilă, datorită tradițiilor și contextului de dezvoltare a acestei ramuri de drept, analiza instituțiilor similare poate contribui la soluționarea unor probleme de interpretare și aplicare a legii penale.

Astfel, abordarea similară a unor instituții penale în familiile de drept romano-germanică și common law scoate în vileag elementele comune ale dreptului penal ca ramură de drept, pe de o parte, și ca știință autonomă, pe de altă parte, încât preluarea unor instituții de drept penal din cadrul unui sistem de drept și adaptarea acestora la alt sistem este o procedură extrem de complicată, care antrenează mai mulți factori eterogeni. Un exemplu elocvent în acest sens îl constituie instituția responsabilității limitate, fiind destul de controversată, atât în familia continentală de drept, cât și în cea englezo-americană. În pofida naturii sale juridice, sfera de reglementare a acesteia se extinde în diverse sisteme de drept, fapt demonstrat de existența reglementărilor în această materie în diverse țări: Federația Rusă, Franța, Germania, Elveția, Polonia, Marea Britanie, SUA etc.

Scopul prezentului studiu este de a evidenția esența responsabilității limitate prin prisma mai multor legislații, analizând elementele și condițiile acestei categorii, totodată stabilind distincții și asemănări cu legislația penală autohtonă la acest capitol.

Analizând prevederile Codului penal al Federației Ruse, conchidem că legiuitorul este destul de evaziv în formulare, anume: în dispoziția articolului 22 nu utilizează noțiunea „responsabilitate limitată” [2]. Aceste temeri își au originea încă în dreptul sovietic, care nu admitea posibilitatea existenței unei astfel de instituții, invocându-se că responsabilitatea nu poate avea anumite grade sau niveluri. Persoana care comite infracțiune poate fi subiect al dreptului penal doar în cazul în care este responsabilă (condiție obligatorie pentru tragerea la răspundere penală a persoanei fizice), pe când în cazul în care se săvârșește o faptă prejudiciabilă în stare de iresponsabilitate, problema subiectului infracțiunii dispăre. Unul dintre adversarii concepției în cauză, profesorul V.P. Serbski, specialist în domeniul psihiatriei judiciare, menționa că introducerea unei astfel de instituții în legislația penală, cu riscul unui eșec în practică, va crea anumite confuzii vizavi de responsabilitate, care include doar două aspecte: fie persoana a avut libertatea de a acționa (în acest caz este responsabilă), fie nu a avut asemenea libertate (este iresponsabilă) [3].

Totuși, existența reglementărilor la acest capitol în anumite sisteme de drept și evoluția științei psihiatrice referitoare la stările psihice limitrofe care nu ating plafonul unei boli psihice (diverse forme de psihopatie, nevroze, manifestări ale traumelor cranio-cerebrale, dereglări cauzate de alcoolism sau narcomanie) au determinat includerea în Partea Generală a Codului penal al Federației Ruse a unei norme care prevede: „*Persoana responsabilă, care în timpul comiterii infracțiunii, din cauza unei tulburări psihice, nu putea să conștientizeze pe deplin caracterul și pericolul social al acțiunilor (inacțiunilor) sale, fie nu putea să-și dirijeze acțiunile, este pasibilă de răspundere penală*” [2].

Un alt raționament care justifică existența acestei instituții în legislația penală rusă se datorează practicii judiciare la acest capitol în Federația Rusă, care a demonstrat că 30-40% dintre persoanele supuse expertizei psihiatrice și recunoscute a fi responsabile suferă de diverse forme ale patologiei neuropsihice. Prin urmare, apare problema tragerii la răspundere penală a persoanei responsabile, căreia i-a fost anihilat parțial discernământul de către o tulburare psihică cronică sau temporară. Spre deosebire de legislația penală a Republicii Moldova, Codul penal al Federației Ruse nu atribuie această instituție la șirul circumstanțelor atenuante, astfel încât aplicarea unei pedepse mai blânde rămâne la discreția judecătorului.

Cu referire la micșorarea pedepsei, Codul penal francez, în alin.(2) art.122-1, stipulează: „*[P]ersoana care la momentul săvârșirii faptei suferea de o dereglare psihică sau neuropsihică ce alterează discernământul sau împiedică controlul asupra actelor sale rămâne a fi supusă pedepsei; totodată, instanța ține cont de această circumstanță când stabilește pedeapsa și fixează regimul*” [4].

Codul penal german prevede în §21 că dacă, din cauzele indicate în §20 (dereglare mintală patologică, debilitate, alte anomalii mintale), capacitatea persoanei de a conștientiza ilegalitatea faptei sale a fost substanțial diminuată la momentul săvârșirii faptei, atunci poate fi aplicată o pedeapsă mai blândă [5].

Legea penală poloneză, în privința responsabilității limitate, se aseamănă cu legislațiile evidențiate *supra*, anume: prin supunerea făptuitorului răspunderii penale și aplicarea unei pedepse mai blânde („instanța poate

aplica o micșorare excepțională a pedepsei”), deși diferă prin faptul că nu specifică cauzele care limitează discernământul și autocontrolul individului la momentul comiterii infracțiunii [6].

O răspândire largă a acestui concept poate fi observată, îndeosebi, în familia de drept comun, unde dezbaterele vis-à-vis de această instituție sunt actuale.

În legislația penală engleză responsabilitatea redusă nu este o regulă generală, ci poate fi o scuză parțială doar în anumite situații; astfel, invocarea acesteia este valabilă doar în cazurile de omor. Instanța de judecată are discreția de a nu condamna persoana pentru omorul intenționat comis, în cazul în care se va demonstra că conduita făptuitorului a fost afectată de o dereglare a capacității mintale care reiese dintr-o condiție medicală recunoscută. Prin urmare, făptuitorul poate fi supus răspunderii penale pentru omor din imprudență (*manslaughter*), ceea ce confirmă faptul că și în sistemul de drept englez condiția responsabilității limitate reprezintă o circumstanță atenuantă. În plus, practica judiciară engleză dovedește că responsabilitatea limitată este temeiul de bază de tragere la răspundere penală pentru omor din imprudență [8].

În sistemul englez, definiția responsabilității reduse a fost reglementată prin Legea cu privire la omor din 1957, care prevede: „[I]n situația în care o persoană comite un omor sau participă la comiterea unui omor, aceasta nu va fi supusă răspunderii penale pentru omor în cazul în care suferea de o dereglare psihică (fie că este o cauză a retardului mintal, sau este inerentă unor boli psihice ori daune), care împiedică în mod substanțial capacitatea psihică de a acționa (inacționa) în vederea comiterii omorului sau participării la omor” [12]. Pe lângă acestea, legea notează că sarcina probației revine părții apărării, care urmează să aducă probe ce ar exclude condamnarea persoanei acuzate pentru infracțiunea de omor. Totodată, se evidențiază ideea că neatragerea autorului infracțiunii la răspundere penală pentru infracțiunea de omor intenționat nu afectează problema condamnării celorlalți participanți pentru asemenea infracțiune.

Prin Legea cu privire la judecătorul de instrucție și justiție (*Coroners and Justice Act*) din 2009 a fost creat un nou concept cu privire la responsabilitatea limitată. Urmare a dezbaterilor în cadrul reformei penale engleze s-a decis modificarea legii anterioare, în scopul de a-i conferi o claritate, de a o face mai eficientă și echitabilă, astfel încât să se excludă orice interpretare abuzivă care ar crea dificultăți în practica judiciară. Astfel, legea din 2009 stipulează:

„O persoană („D”), care ucide sau participă la omorul unei alte persoane, nu urmează a fi condamnată pentru omor, dacă D suferea de o dereglare a capacității mintale care

(a) a reieșit dintr-o condiție medicală recunoscută,

(b) în mod substanțial a prejudiciat capacitatea lui D de a face unul sau mai multe dintre lucrurile menționate în subsecțiunea (1A) și

(c) asigură o explicație pentru acțiunile/ inacțiunile lui D de a comite sau de a fi parte la un omor.

(1A) Aceste lucruri sunt:

(a) de a-și înțelege natura comportamentului;

(b) de a-și forma o judecată rațională;

(c) de a exercita autocontrol asupra acțiunilor sale...” [7].

Definiția în cauză este una mai vastă în raport cu cea anterioară, deoarece conține elemente noi care detașiază conținutul instituției responsabilității limitate. În doctrina penală engleză suscită discuții anumite formulări din lege, spre exemplu: expresia „dereglare a capacității mintale care a reieșit dintr-o condiție medicală recunoscută”. Juriștii, precum și specialiștii în domeniul psihiatriei judiciare, atribuie la această categorie atât stările psihice, cât și cele psihologice (dereglări psihice de orice natură, dereglări de somn, diabet etc.). În cadrul avizelor oferite de Ministerul Justiției în contextul reformei menționate s-a accentuat că acest termen este unul adecvat și cuprinde o gamă largă de boli și dereglări psihice. Formularea respectivă a fost susținută și de Colegiul Regal psihiatric, evidențiind faptul că nu este necesar să se indice expres în lege toate dereglările psihice posibile, deoarece acest fapt se va stabili de către experți în fiecare caz concret, ținându-se seama de sistemul internațional al clasificatorilor condițiilor mintale (WHO ICD10 și AMA DSM), care influențează comportamentul persoanei la momentul comiterii infracțiunii [9].

Reglementări similare, dar cu un anumit specific vis-à-vis de responsabilitatea limitată, sunt și în legislația penală scoțiană. În octombrie 2001, Comisia Scoțiană de Drept a decis să facă o delimitare netă între instituțiile iresponsabilității și responsabilității limitate. Studiul respectiv a fost realizat de Comitetul de la Milano, în contextul reformei dreptului civil privind sănătatea mintală. Constatările și rezultatele studiului au avut o influență pozitivă asupra reglementărilor penale în domeniu, stabilindu-se, astfel, distincțiile între aceste instituții limitrofe. Din rezultatele studiului reiese că iresponsabilitatea poate fi privită ca:

- a) o apărare în cazul unei învinuiri penale (persoana nu poate fi subiect al răspunderii penale);
- b) o scuză invocată în instanța de judecată (persoana nu poate fi subiect al unui proces penal, deoarece nu conștientizează acuzațiile ce i se aduc).

Cu referire la responsabilitatea limitată, aceasta poate fi invocată doar în cazurile cu privire la omor intenționat, astfel încât demonstrarea existenței unei astfel de stări poate oferi posibilitatea instanței de judecată de a condamna făptuitorul pentru omor cu circumstanțe atenuante (omor din imprudență) [11].

În acest sens, exemplul elocvent din jurisprudența scoțiană este cazul *HM Advocate v. Galbraith din 2002*, unde Curtea Supremă de Justiție a decis că, pentru a fi invocată responsabilitatea limitată în calitate de scuză parțială în instanța de judecată, persoana trebuie să sufere de o boală psihică la momentul comiterii infracțiunii, care i-a determinat imposibilitatea de a-și dirija acțiunile sale. De asemenea, instanța a conchis că responsabilitatea redusă nu poate fi invocată în cazul în care persoana a comis infracțiunea sub efectul substanțelor alcoolice sau narcotice, precum și în cazul în care imposibilitatea dirijării acțiunilor se datorează dereglărilor de personalitate psihopatică.

Instituția responsabilității limitate este tratată în mod diferit și în legislația penală a SUA. Atât doctrina, cât și jurisprudența americană atribuie reponsabilității limitate statut de circumstanță atenuantă, aplicabilă în cazul infracțiunii de omor. Aceasta se datorează faptului că în majoritatea statelor din SUA infracțiunea de omor este clasificată în câteva categorii, în dependență de gradul prejudiciabil: omor de gradul întâi (omor premeditat), omor de gradul doi (omor calificat) și lipsire de viață din imprudență. De cele mai dese ori, responsabilitatea limitată este invocată pentru a stabili lipsa caracterului premeditat și intenționat al faptei, determinând o încadrare juridică diferită și o măsura de pedeapsă mai blândă. Astfel, potrivit legislației penale americane, în cazul în care făptuitorul acționează sub influența unor tulburări psihice care nu exclud responsabilitatea, fapta urmează a fi calificată ca lipsire de viață din imprudență [10]. Cu toate acestea, unii doctrinari susțin că responsabilitatea limitată urmează a fi aplicată și în raport cu alte infracțiuni, deoarece echitabilitatea și proporționalitatea pedepsei implică atenuarea răspunderii penale în toate cazurile când vinovăția făptuitorului a fost semnificativ redusă. Dacă în cazul infracțiunii de omor responsabilitatea limitată poate determina și încadrarea juridică a faptei, datorită clasificării omorului, atunci în celelalte cazuri ea poate fi luată în considerație doar ca circumstanță atenuantă la stabilirea pedepsei.

Reticența privind aplicarea responsabilității limitate în raport cu alte infracțiuni se bazează și pe faptul că uneori jurații nu pot determina prezența acestei stări în baza probelor administrate și prezentate în instanța de judecată. În astfel de cazuri, inculpatul, de cele mai dese ori, este achitat, fiind recunoscut iresponsabil. Un astfel de rezultat poate fi anticipat în cazul pungășiei, jafului, tâlhăriei comise cu pătrunderea în locuința victimei sau în cazul evaziunii fiscale.

Primul argument în susținerea teoriei responsabilității limitate se referă la proporționalitatea pedepsei penale. Astfel, pedeapsa aplicată trebuie să fie proporțională nu doar gradului prejudiciabil al faptei comise, ci și gradului de vinovăție al persoanei care a comis fapta.

Aplicarea acestei circumstanțe atenuante este relevantă și în cazul infracțiunilor pentru care se prevede pedeapsa capitală. Prezența unor astfel de circumstanțe determină substituirea acesteia cu o pedeapsă mai blândă. Astfel, multe din prevederile care se referă la aplicarea pedepsei capitale au recunoscut disfuncțiile psihice drept factor ce poate atenua răspunderea penală. Mai mult, în practica judiciară a Curții Supreme de Justiție a SUA se menționează că normele constituționale prevăd necesitatea prezentării probelor care se referă la circumstanțele atenuante chiar dacă acestea nu sunt expres prevăzute de legile speciale. Prezentarea unor asemenea probe în procesul de judecată ar permite juraților să ia în considerație deficiențele psihice până la condamnarea persoanei la pedeapsă capitală. De exemplu, în cazul *Atkins v. Virginia*, unde se interzice categoric aplicarea pedepsei capitale persoanelor retardate, se menționează că „persoanele retardate deseori cunosc diferența dintre ce este bine și ce este rău... Cu toate acestea, datorită unor deficiențe, ele prin definiție au o capacitate limitată de a înțelege și de a procesa informația, de a comunica, de a evita greșelile și de a învăța din experiență, de a se implica într-o argumentare logică, de a-și controla impulsurile și de a înțelege reacțiile altora... Deficiențele lor nu garantează o exonerare de la răspunderea penală, dar le micșorează gradul de vinovăție... Cu referire la caracterul retributiv al pedepsei, care face ca făptuitorul să primească ceea ce merită, trebuie de menționat că severitatea unei pedepse potrivite depinde și de vinovăția făptuitorului...” [10].

O prevedere similară conține și *Ghidul federal cu privire la aplicarea pedepsei*, în care se menționează că poate fi aplicată o pedeapsă mai blândă când capacitatea mintală redusă a contribuit semnificativ la comiterea infracțiunii [13].

Pe de altă parte, pot apărea diferite impedimente la aplicarea teoriei responsabilității limitate în cazul în care jurații sunt cei care trebuie să stabilească gradul de vinovăție a făptuitotului și prezența sau lipsa caracterului premeditat al faptei. În cazul în care este imposibil a stabili diferența clară între iresponsabilitate și responsabilitate limitată, este posibil ca fapta comisă să fie calificată ca omor de gradul doi. Totuși, în multe jurisdicții nu este făcută o distincție clară între omorul de gradul întâi și omorul de gradul doi, fapt ce poate provoca neclarități juraților la momentul examinării cazului. Totodată, jurații ar putea întâlni dificultăți și la audierea declarațiilor expertului psihiatru, datorită specificului domeniului și cunoștințelor limitate ale juraților. În această situație, însă, ar putea interveni judecătorul prin examinarea unor probe înainte de ședința de judecată, pentru a determina dacă ele pot ajuta jurații să decidă asupra stării de responsabilitate limitată a inculpatului.

Un alt impediment se referă la posibilitatea emiterii unui „verdict de compromis” de către jurați – jurații ar putea decide în favoarea aplicării unei pedepse mai ușoare în situația în care ar exista divergențe cu privire la responsabilitatea persoanei.

Un ultim argument adus în defavoarea aplicării acestei instituții este protecția inadecvată a societății împotriva atentatelor infracționale. Datorită caracterului său atenuant, responsabilitatea limitată condiționează încadrarea juridică a faptei și, respectiv, mărimea pedepsei, astfel încât unii infractori ar putea ajunge în libertate mult mai devreme și ar constitui un adevărat pericol pentru cetățeni.

O altă problemă ce apare la aplicarea responsabilității limitate este sarcina probațiunii. Dacă în cazul iresponsabilității sarcina probațiunii poate fi pusă în seama inculpatului, atunci în cazul responsabilității limitate aceasta aparține acuzării, deoarece implică dovedirea absenței unui element al infracțiunii. În aceste condiții ar putea apărea situații când acuzarea nu va putea dovedi în afara oricărui dubiu rezonabil prezența tuturor elementelor infracțiunii [14].

Chiar dacă doctrina și jurisprudența americană analizează atât avantajele, cât și dezavantajele unei astfel de circumstanțe, aceasta este aplicabilă în majoritatea statelor și este invocată ori de câte ori apare o bănuială că acțiunile/inacțiunile persoanei au fost provocate de o tulburare psihică care nu exclude responsabilitatea.

Însă, o asemenea tendință nu poate fi observată în practica judiciară din Republica Moldova. Aceasta se explică, în primul rând, prin faptul că, fiind o noutate pentru sistemul nostru de drept, această circumstanță este tratată cu multă atenție. În al doilea rând, aplicarea ei necesită o analiză minuțioasă a premiselor care pot diminua gradul de vinovăție a făptuitotului. Astfel, este binevenită obligativitatea expertizei medicale de a stabili natura și influența tulburării psihice și implicarea experților la analiza modului de diminuare a capacității de a înțelege și dirija acțiunile. Cu toate acestea, invocarea responsabilității limitate poate avea repercusiuni și asupra modului de individualizare a pedepsei, fiind o circumstanță care ține de calitatea subiectului infracțiunii.

Observăm că aplicabilitatea instituției responsabilității limitate în diferite state este tratată diferit. Astfel, chiar dacă prezența unei circumstanțe atenuante de acest gen asigură aplicarea principiului umanismului la stabilirea pedepsei penale, totuși pot apărea dificultăți cu referire la administrarea și aprecierea probelor.

Bibliografie:

1. Codul penal al Republicii Moldova, adoptat la 18 aprilie 2002, în vigoare din 12 iunie 2003.
2. Codul penal al Federației Ruse, adoptat la 24 mai 1996.
3. www.studyLaw.narod.ru
4. Codul penal al Franței, în vigoare din 1 martie 1994.
5. Codul penal al Germaniei, în versiunea promulgată la 13 noiembrie 1998, modificat prin Legea din 2 octombrie 2009.
6. Codul penal al Poloniei, adoptat la 6 iunie 1997.
7. Coroners and Justice Act 2009.
8. KENEFICK, L. Introducing a new diminished responsibility defence for England and Wales. In: *The modern Law Review*, 2011, p.757.
9. MACKAY, R.D. The new diminished responsibility plea. In: *Criminal Law Review*, 2010, p.292.
10. MORSE, S.I. Diminished rationality, diminished responsibility. In: *Ohio State Journal of Criminal Law*, vol.I: 289, 2003, p.289.
11. Scottish Law Commission Report, January 2003.
12. The Homicide Act 1957.
13. U.S. Sentencing Guidelines Manual §5K2.13 (2002).
14. WAYNE, R. *La Fave, Criminal Law*. West Group, 2000, p.399.

Prezentat la 12.04.2013